

VILNIUS UNIVERSITY

Laurynas Kasčiūnas

IMPLICATIONS OF EU INTERNAL INTEGRATION FOR EXTERNAL
EUROPEANISATION: CASE STUDIES OF UKRAINE AND RUSSIA

Summary of Doctoral Dissertation
Social sciences, Political sciences (02 S)

Vilnius, 2012

The research was carried out in Vilnius University, Institute of International Relations and Political Science, in 2006-2011.

Scientific Supervisor:

Prof. dr. Raimundas Lopata (Vilnius University, Social Sciences, Political Science – 02S).

The dissertation will be defended at the Council of Political Science of Vilnius University:

Chairperson

Prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas (Vilnius University, Social Sciences, Political Science – 02S).

Members

Prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas (Vilnius University, Social Sciences, Political Science - 02S).

Prof. dr. Gediminas Vitkus (Lithuanian Military Academy, Social Sciences, Political Science – 02S).

Prof. dr. Liudas Mažylis (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Political Science – 02S).

Assoc. prof. dr. Mindaugas Jurkynas (Vilnius University, Social Sciences, Political Science – 02S).

Oponents

Prof. dr. Vytautas Radžvilas (Vilnius University, Social Sciences, Political Science – 02S).

Assoc. prof. dr. Vladas Sirutavičius (Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05H).

The public defense of the dissertation will be held at 3 p. m. 20th of April, 2012 at the public session of the Council of Political Science of Vilnius University.

Address: Vokiečių 10, LT-01130, Vilnius.

The summary of the dissertation is sent out on the 20th of March, 2012.

Dissertation is available at the libraries of the Institute of International Relations and Political Science and Vilnius University.

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Laurynas Kasčiūnas

ES VIDINĖS INTEGRACIJOS POVEIKIS IŠORINEI EUROPEIZACIJAI: UKRAINOS
IR RUSIJOS ATVEJŲ ANALIZĖ

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta Vilniaus universitete, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, 2006 – 2011 metais.

Disertacijos mokslinis vadovas:

Prof. dr. Raimundas Lopata (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai - 02S).

Konsultantas:

Doc. dr. Tomas Janeliūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Disertacija bus ginama Vilniaus Universiteto Politikos mokslų krypties taryboje:

Pirmininkas

Prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Nariai:

Prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Prof. dr. Gediminas Vitkus (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Prof. dr. Liudas Mažylis (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Doc. dr. Mindaugas Jurkynas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Oponentai:

Prof. dr. Vytautas Radžvilas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Doc. dr. Vladas Sirutavičius (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorijos mokslai – 05H)

Disertacija bus ginama 2012 m. balandžio 20 d. 15 val. viešame Politikos mokslų krypties tarybos posėdyje, kuris vyks Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, 402 auditorijoje.

Adresas: Vokiečių 10, LT-01130, Vilnius.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2012 m. kovo 20 d.

Su disertacija galima susipažinti Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekose.

Introduction: problems of EU external relations

Academic literature studies the role of the European Union in international relations in several analytical perspectives. Numerous interpretations are given to the concept of the EU as an international actor, namely the EU as a civil, normative, and transformation power, the EU as a centre of gravity, and the EU as a post-modern international actor. All these concepts share the following idea: the EU is an international player that possesses soft-power instruments and is incapable of acting within a traditional paradigm of *realpolitik*.

The concept of civil power was first coined by François Duchêne. He claims that civil power is inseparable from values and norms. Civil power aims at construction of the surrounding environment in accordance with the same rules that apply to its internal political and economic system. Ian Manners proposed the concept of ‘normative power Europe’. Manners argues that “the most important factor shaping the international role of the EU is not what it does or what it says, but what it is.” This means that the internal architecture of EU integration makes an inevitable impact on external relations too.

Another analytical perspective allows examination of transposition of the regulation model designed by the EU to candidate countries or countries with an EU membership perspective, i.e. Europeanisation studies. The latter consider the EU membership perspective to be the main factor of influence of the conditionality principle applied by the EU in its external relations. Adrian Hyde-Price suggests that the conditionality principle enables the EU to achieve hegemonic power.

However, the conditionality principle can function only in the areas where the EU has exclusive competence, i.e. where the EU can provide incentives and demand compliance with its rules (primarily, those of the EU internal market). The EU can use the conditionality principle as an instrument of hegemonic power in the areas where the integration model of the EU has been developed. However, it must be kept in mind that another important condition for the conditionality principle to work is an interest of a partner country to become an EU member state or at least to gain access to the internal market of the EU (considering this a transitional status leading to fully-fledged membership of the EU).

In other words, the EU gains particularly great hegemonic power when it offers a membership perspective to a partner country. The EU membership perspective is like an incentives package in exchange to the introduction of European rules, which is the fulfilment of the conditions.

Nevertheless, the EU enlargement is increasingly becoming an open-ended rather than full membership-oriented process. This results from the EU's enlargement fatigue or the so called dilemma of deepening integration vs. enlargement policy. Currently, the EU tends to offer its partner countries an alternative to its membership, i.e. various intermediate options, such as access to the EU's internal market (through free trade agreements), integration of energy and transport infrastructures, or more freedom of movement of persons. These proposals can be called the integration and membership models. The European Neighbourhood Policy is a practical example of such a trend.

Following the launch of the European Neighbourhood Policy in 2004, which does not provide for any EU membership perspective, there has been an increasingly intensive development of the concept of external Europeanisation. Differently from traditional Europeanisation analysis, external Europeanisation studies investigate the process where the EU seeks to expand its regulation powers to third countries without expanding EU's institutional framework and without granting the membership perspective.

Despite this, all the instruments of the EU's external policy, be it the EU enlargement or diverse integration and membership models (free trade agreements, for instance), are equally based on the power of the EU as a transforming actor and the conditionality principle while both instruments differ in adaptation pressure exerted by the EU (EU requirements) and its reward (depth of EU integration).

The aims and arguments of the Thesis

The conditionality principle which translates into EU's hegemonic power works both in the EU enlargement policy and in various integration and membership models. However, the question is whether the EU, without granting its membership perspective, is capable of

offering sufficient incentives to its partner countries so that they adopt the EU rules without expanding the institutional framework of the Community.

Analysts agree that integration without membership models offered by the EU (according to “everything but the institutions” formula) are designed by analogy with the EU enlargement policy. However, in the absence of the EU membership perspective, countries are locked in a vicious circle where they lack motivation to implement reforms towards EU standards unless offered a membership perspective. In the case of the EU enlargement, candidate countries can overcome the adaptation barrier created by the EU by adopting the full integration package. In return for this, after joining the EU, these countries are enabled to take part in the creation of European rules. While in the case of the integration without membership models, high adaptation pressure leads to the question of why partner countries should be interested in overcoming this adaptation barrier if they are not given any membership perspective.

The idea of a vicious circle often concludes the results of various studies on external Europeanisation. The cause-effect relations that could allow filling this argument with substance have been little researched. In other words, if we compare the idea of a vicious circle with a black box, the thesis attempts to open this box and explore the cause-effect relations that determine the boundaries of integration and membership models offered by the EU.

Certainly, one might ask why we need this. The following answer could be given: the argument of a vicious circle can, for instance, explain why the results of the European Neighbourhood Policy, aimed at expanding the area of security and stability beyond the borders of the EU, are limited, whereas this argument is useless in trying to explain why the EU, which offers Ukraine an integration without membership model (the first enhanced free trade agreement in the area of Eastern Neighbourhood), cannot apply the logic of the best alternative to membership, i.e. offer the best possible model of integration without membership to Ukraine. For example, the EU could include, in the association and free trade agreement with Ukraine, the provisions of the Norwegian model of relations with the EU in the European Economic Area. Therefore, the argument of a vicious circle in the EU’s

external relations defines the limitations of the studies on external Europeanisation (and their explanatory capacity) and offers scope for further research.

Therefore, one of the aims of the thesis is to find out the causal links underlying the logic of functioning of integration without membership models offered by the EU to its partner countries (creating an adjustment barrier to its partner countries and a reward for overcoming it, i.e. the depth of access to the EU internal market). The thesis sets out to conceptualise the impact of European internal integration on the third countries which have not been granted the perspective of EU membership and with regards to which the EU applies integration without membership models. The vicious circle expression, which characterises the models of integration without membership, is as though a black box which the thesis seeks to unlock and fill with an analytical scheme that should expand the boundaries of external Europeanisation studies. In other words, by employing the case of the EU-Ukraine negotiations on the Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA), the thesis aims to reveal the factors which determine the functioning of the conditionality principle in the external relations of the EU.

As stated above, the EU can only apply the conditionality principle to and, at the same time, exercise its hegemonic power over the partner countries which are interested in EU membership or at least in the intermediate stages of EU integration without formal membership. Meanwhile, the said principle cannot be employed with respect to those countries which are not interested in EU membership or, especially, in different integration and membership models. In other words, the EU cannot apply the instruments demonstrating its hegemonic power to the countries which are not interested in EU membership. This is especially obvious in EU's relations with self-sufficient power centres which develop alternative areas for integration. Thus this raises the following question: what instruments or leverages of influence can the EU employ in its relations with the third countries, the self-sufficient centres of power, with respect to which it cannot apply its conditionality?

There is a theory vacuum, no analysis of the relations of the EU with the third countries which are not interested in a fully-fledged EU membership thus on which the EU

cannot impose its conditionality. The theories of Europeanisation cannot provide explanations as to which principles form the basis for the EU relations with the countries that do not take part in the models of integration without EU membership and which are not interested in the Community membership. The attempts to fill this theory vacuum could provide more theories analysing the EU as an international actor. They could also suggest a theoretical model which would allow broadening the analysis on the EU as an international entity and which would go beyond the boundaries of Europeanisation studies.

The model of the EU-Russia relations serves as an example of interrelation between two integration areas. Russia is neither interested in EU membership, nor integration without formal membership. This means that the EU cannot apply the traditional conditionality principle with respect to its relations with Russia. This means to say that the EU cannot follow its principles whereby it could demonstrate its hegemonic power and, therefore, it has to look for other channels and mechanisms by means of which it could extend its influence. The search for these channels and mechanisms is one of the objects of this research.

It is commonly stated that the EU-Russia relations are influenced by their mutual interdependence. However, in the analytical and academic field, there is a lack of analysis as to why, despite their mutual interdependence, the bilateral relations between the EU and Russia are based on barter exchange (for instance, Russia acquires energy infrastructure objects in the EU member states in exchange for the opportunity, provided but clearly restricted, for the EU energy companies to use the Russian energy resources) and not on the principle of legal reciprocity and mutual liberalisation of the energy markets. This shows that the EU-Russia relations develop according to the Russian model of bilateral relations and not the other way round.

The comparative analysis of the EU relations with Ukraine and with Russia whereby the EU's interrelation with the two countries would be analysed according to the same criteria and in the same respects does not constitute the methodological basis for this research. The purpose of analysing the EU's relations with both of these countries is to illustrate the different alternatives the EU has in its external relations (i.e. the changing

status of the EU as an international actor, a variety or lack of leverages of its influence), with regard to the different conditions for spreading the European rules. This includes the alternatives in the relations with a) a partner country with respect to which the EU can apply the classical conditionality principle and b) a country which creates an alternative area of European integration itself. The situation analysis of the EU's external relations in the two different areas will explain under which conditions an integrated EU policy sector can provide opportunities for the EU to impose its rules outside the EU's institutional borders. It will also explain when the EU internal integration process becomes an obstacle to spreading the European rules.

Searching for causal links between the European internal integration and external Europeanisation processes, it is necessary to take into account the fact that the EU seeks to transpose its internal rules and provisions into agreements with the third countries when shaping its external relations.

That is why the relations between the EU and a partner country (and a free trade agreement between them in particular) are influenced by the nature of the EU socioeconomic model, level of security in the European internal market or its separate branches (protectionism vs. free trade), and proportion of positive to negative integration. As regards the effect of positive integration on the EU's free trade agreements with the third countries, free trade can only start after the harmonisation of social and environmental standards. Meanwhile, in case of negative integration, it would not be necessary to harmonise social standards to enter into free trading, because in the long-run trade itself has to become an incentive for increasing mutual interdependence in terms of social standards.

Taking into account the complexity of the EU external relations and the changing status of the EU as an international actor, the thesis sets out to prove the following two propositions:

- 1) The EU model of integration without membership offered to Ukraine, which is based on the logic of positive integration by applying the traditional conditionality principle, does not provide the partner country with incentives to take over the European rules, and therefore, allows Ukraine to adopt a selective standpoint and

choose only those sectors of integration where the benefits of entering the European internal market would outweigh the costs of adjustment to the EU rules.

- 2) The possibilities for the EU to apply the principle of shadow integration (the essence of this principle lies in the fact that a third country willing to integrate into certain EU sectors has to transpose the European rules related to those particular sectors rather than act according to the principles of barter exchange) in its relations with a third country which is not interested in the membership of the EU directly depend on the European model of internal integration in those areas where interdependence has already been established between the EU and the third country.

The novelty and relevance of the thesis

The case analysis of the EU-Ukraine relations will help to discover the cause and effect relationship between the processes of European internal integration and the possibilities for the EU to expand its boundaries of control beyond the institutional borders of the Community. At the same time, it should provide an answer to the question as to whether the deepening and expanding EU internal integration creates growing possibilities for external Europeanisation, i.e. higher conformity of the third countries to the European norms.

Meanwhile, the case study of the EU-Russia relations will allow finding out how and on which conditions the effects of the EU internal integration can influence the third countries which are not interested in EU membership and with respect to which the EU cannot apply the principle of conditionality. On the one hand, it should broaden the analysis on the status of the EU as an international actor, extending it beyond the studies on Europeanisation. On the other hand, it could provide an answer to the practical question of international politics: what kind of combination of factors determines the leverages of influence that the EU applies to Russia or, in other words, which conditions increase or decrease the EU's possibilities to influence the direction of Russian economic and political

development and condition Russia's modernisation in a way that would encompass both economic liberalisation and reshaping of its political system?

EU-Ukrainian relations: towards selective integration

In order to find an answer to the question whether Ukraine will be able to get over the EU adjustment barrier and thereby gain access to the EU internal market, it is necessary to consider several factors: *firstly*, to determine the impact of the EU integration model on the European rules that must be transposed by Ukraine (i.e. to analyse who puts up the barriers to be overcome by Ukraine); *secondly*, to identify the factors that determine the inconsistency of Ukraine's internal *status quo* with the EU rules; and *thirdly*, following the evaluation of the first two factors as well as establishing a reward offered to Ukraine by the EU, to answer the question whether Ukraine will be able to get over the adjustment barrier suggested by the EU.

The EU aims to incorporate the principles of the economic framework formed inside the Community into the model of integration without membership, which it offers to Ukraine. The purpose of EU regulatory rules that must be taken over by Ukraine is to eliminate non-tariff barriers to trade and investment. Therefore, the integration without membership model offered to Ukraine is based on the principles of positive integration, according to which Ukraine must first align itself with EU social and environmental standards and only then lay claim to free trade with the EU. The spill-over of positive integration into agreements with third countries determines the fact that the EU requires not only economic modernisation but also economic modernisation meeting very high standards balanced in such a way that even not all of the current EU member states could meet them without external support (direct or indirect co-financing from the EU budget), least of all Ukraine.

The free trade agreement with Ukraine must comply with the EU economic model, thus the agreement includes not only tariff issues, but also lifting of non-tariff barriers, liberalisation of the service sector, elimination of state protectionist measures, and ensuring

of non-discriminatory treatment of foreign direct investment. This means that Ukraine has the status of a policy-taker.

Hence, the EU adjustment pressure extends to not only the introduction of regulatory standards but also to the abandoning by a partner country of protectionist measures in favour of domestic producers and of its state subsidies policy. Following the implementation of the reforms demanded by the EU, the model of interaction between the state and business must undergo certain change in the policy-taker country.

The rules of the political and economic system in Ukraine are established and supported by oligarchic business groups. It is they that are formal and informal power centres within the country, it is their costs and balances that determine the dynamics of integration of Ukraine into the EU (through a free trade agreement). As already mentioned, in exchange to the free trade regime, Ukraine will be required to introduce the EU reform package providing for the abandoning of a state subsidy system and protectionist measures. Meanwhile, a number of important economic sectors in Ukraine heavily depend on governmental subsidies (transport, machinery manufacturing industry) or state protectionism (merging financial and banking sectors). Therefore, the introduction of European rules would encourage the demonopolisation and liberalisation processes in these sectors of the economy. The transposition of the European rules would mean that the schemes of “rent-providers” and “rent-recipients” (models where business and politics merge) would have to give way to the principle of separation of business from politics.

On the other hand, companies operating in export-oriented industries such as metallurgical industry may be interested in a free trade agreement between Ukraine and the EU when this helps to reduce tariff and non-tariff (quotas) restrictions on the entry of Ukrainian production into the EU market. Because of their interconnectivity with the political elite, business groups operating notably in the above-mentioned sectors could become the driving force of Ukraine's integration into the EU. In this context, the business groups in Ukraine that control EU-market-oriented economic sectors, the metallurgical industry in particular, should be seen as a potential domestic power centre encouraging Ukrainian Europeanisation.

Nevertheless, given the fact that the costs of adjustment to EU rules may be reimbursed only by the effective access to the EU market, Europeanisation will be in the interests only of export-oriented business groups. This means that Ukraine may start seeing its integration into the EU as a selective process that would be based on sector-specific benefits. Meanwhile, the adoption of European rules by sensitive Ukrainian sectors would not only mean the need for structural reforms (elimination of protectionism and state subsidies) but also the need to face the fact that business groups, having merged with the political elite, become those players who, when failing to see motivation in the EU proposal, will mostly resist to getting closer to EU standards.

Thus, is it likely that following the successful negotiation of the free trade agreement, its provisions will be implemented by reducing state subsidies and restructuring the sectors which feed the political and economic elite in Ukraine? Plainly, nobody will voluntarily agree to dismantle big monopolies or abandon state protectionism, unless the EU can offer a motivational mechanism. Traditionally, during the negotiation of free trade agreements, the EU includes, into these agreements, not only regulatory rules reflecting its internal socioeconomic model, but also aims to protect its import-sensitive industries. Therefore, an extremely important factor is a tariff reduction scheme offered to Ukraine by the EU which would create tariff and non-tariff conditions for Ukrainian exports to get access to the EU market. The tariff reduction scheme proposed to Ukraine will allow answering two questions: (a) what the concept of *everything but institutions* means in the economic context of the European Neighbourhood Policy (ENP), and (b) what specific content the ENP economic basis can take on, i.e. an opportunity for partner countries to participate in the EU internal market.

The more extensively Ukraine will introduce EU standards, the greater the possibility of increasing the number of Ukrainian economic sectors exporting to the EU market. On the other hand, the transposition of EU standards itself does not mean an increased number of export areas when other provisions limit the possibilities of exports to the EU under more favourable conditions. In the absence of favourable tariffs and in the presence of the Community's protectionism of its sensitive industries which attract a large proportion of

Ukrainian exports, the EU cannot offer a mechanism to Ukraine that would motivate it to get over the EU adjustment barrier.

The conclusion therefore is that (a) the EU internal integration model charged with positive integration (harmonisation of social and environmental standards go first and free trade only follows them), (b) the transposition of provisions reflecting the EU internal economic and social model into the agreement with Ukraine, and (c) EU's protectionism of its sensitive industries are the three factors the synthesis of which brings about the situation where the EU puts up an adjustment barrier to Ukraine but may fail to provide a motivation for getting over this barrier.

The conclusion suggests itself that though the deeply integrated EU internal market allows to control the agenda for relations with Ukraine, this does not yet mean an automatic spill-over of European rules into the Ukrainian domestic politics. Ukraine does not simply have a political segment for top-down implementation of the reforms because the interests of the Ukrainian political elite are essentially identical to the interests of large business groups.

Therefore, in an attempt to find the driving forces of EU integration within Ukraine's economic and political structure, it is necessary to identify economy sectors and business conglomerates acting in them with a positive cost-benefit ratio of adapting to the EU rules to entering the EU market. In view of the logic that business and politics merge in Ukraine, the EU, with the help of the self-proposed duty tariff reduction scheme, could enable such business groups to act as Ukraine's Europeanisation motors. It means that the prospects of this country's Europeanisation would rely upon the role of the business groups within Ukraine's political system that favour the EU. Analysts pinpoint two major oligarch groups currently competing in Ukraine: the *gas people* (those who, beside gas supply, hold control of gas-intensive economy sectors) and *industry people* (notably, the metallurgy sector) interested in the development of their exports to the EU internal market. In fact, the prospects of Ukraine's Europeanisation will depend on the *industry people's* role in the country's political system.

EU-Russia relations: why the shadow integration effect has not worked

Since the end of the cold war, i.e. in the course of two decades, the EU has failed in creating an external incentives model which would have promoted Russia's political and economic modernisation under the scenario where Russia adopts European rules rather than allowing it to follow its own development model.

The most essential features of the political and economic structure in Russia are as follows: a closed and external influence resistant political system; a merger of the political and economic elite; and the country's strategic economy branches which are isolated from direct foreign investment and controlled by the bureaucratic corporation. Due to this set of factors the attempts of external actors to bind Russia to certain rules of the game or increase its economic dependence (via direct foreign investments into strategic economy sectors) are in most cases doomed to fail.

In view of the EU's attempt to shape its external relations according to the internal pattern, the problem of its policy successor is one of the major factors hindering EU and Russia's economic integration. Russia is modelling its relations with the EU, presumably, through the prism of convergence or sectorial integration rather than unilateral Europeanisation. It means that the EU's chances to apply the classical conditionality principle in its relations with Russia are rather limited.

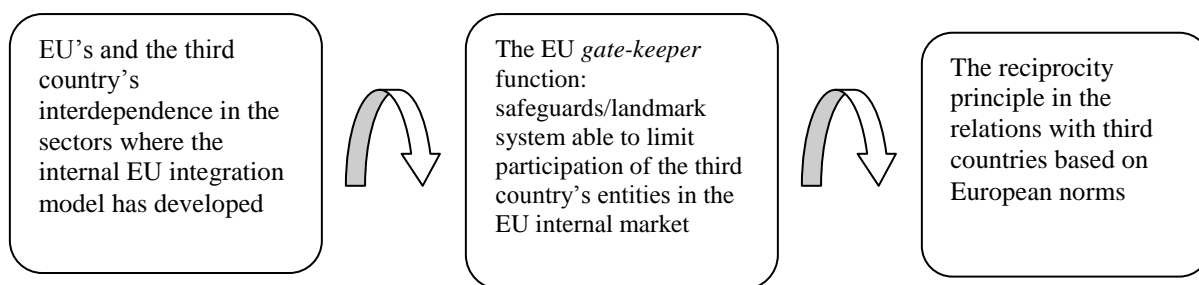
In this context the question arises: could the EU propose an alternative to the conditionality principle in its relationship with Russia? Ian Manners argues that the most important factor shaping the international role of the EU is not what it does, but what it is. The EU's influence on international relations could be as well viewed as some kind of a shadow integration effect which may be described as follows: EU's internal integration inevitably creates an external effect too. The shadow integration effect could be illustrated by the following example: the EU internal market regulations exert influence on third countries' companies seeking to export their production to the EU or invest there. These companies have to adapt to the EU environmental, safety and technical standards. This is how European regulations naturally spill over to the third countries, and a certain system of

third country's dependence on the EU is consequently developed. The dependence relations encourage the third countries to enter the EU market in the sectors where these relations are already established. It has to be noted that the effect of shadow integration is possible only in the sectors where the EU integration model is already in place. This is the only way for the EU to acquire a *gate-keeper* function in relation to these countries. This function can be viewed as the EU's instrument to promote transposition of EU rules to the third countries' internal policy.

The *gate-keeper* function is the adjustment pressure exercised by the EU resulting from its internal integration which acts as a protector able to limit participation of third country's subjects in the EU internal market if it fails to undertake adequate reforms (i.e. refuses to cover the costs of adjustment to EU rules) within the third country's target sector inside the EU. In such a case the EU's internal integration model in one or another sector sills over to the relations between the EU and the third country and starts acting as a legal reciprocity principle. The difference between the principles of reciprocity and conditionality is that the former, instead of incentives, is offering a certain model of landmarks that may be eliminated in the process of reforms by the third country.

The ideal legal reciprocity model may be described as follows: third countries take over the European rules in the areas they would like to enter in the EU.

From the shadow integration effect to external Europeanisation

The energy sector represents the core of Russian economy. The reform dynamics of this centralised sector influences the overall Russian economy development model. Due to the lack of internal investment targets and Russian energy companies' aspiration to gain the

maximum possible weight in the whole energy system chain, i.e. extraction, transportation and consumption segments, Russia is interested to invest in the EU energy sector.

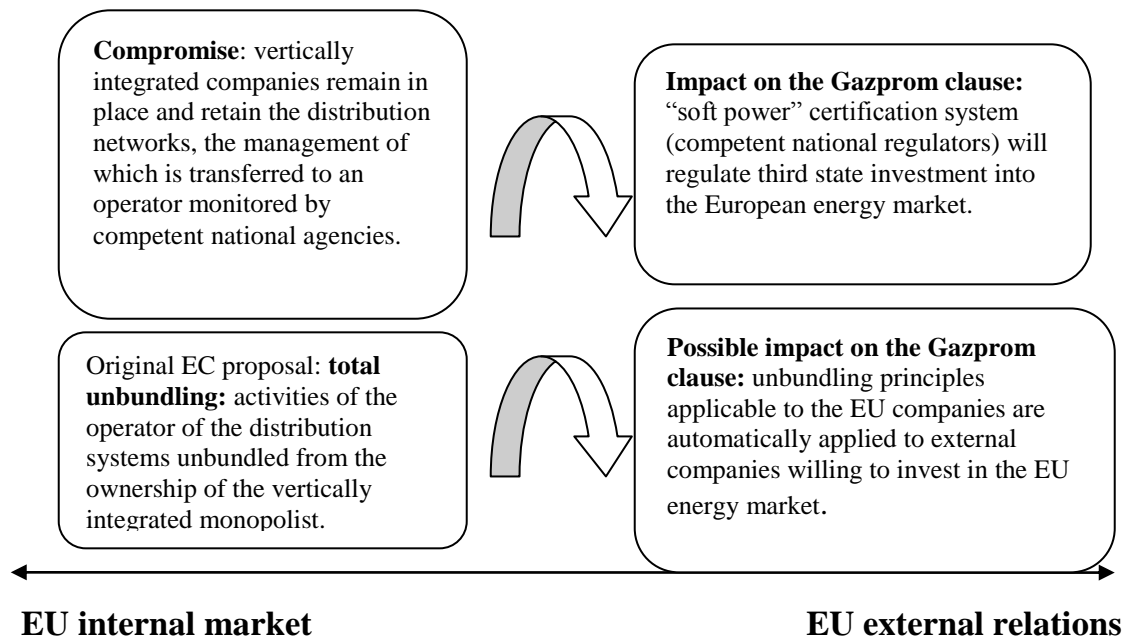
Russian energy sector monopolists can in essence freely invest in the EU market (restrictions exist only on the member states' national, not the EU level) whereas the landmarks for direct foreign investments are anchored in Russia's strategic economy branches. The question thus arises why the EU cannot apply the legal reciprocity principle in its energy relations with Russia? The answer lies in the energy policy model developed inside the EU or, to be more precise, in the evolution of the 'Gazprom clause' based on which the unbundling principles applied to the EU companies in creating the common EU internal energy market were analogically supposed to become applicable to the external companies seeking to invest in the EU energy market.

This clause was originally aimed to ensure equal legal regulation of the unbundling of energy supply, distribution, and production in both the EU and Russia, achieving a level playing-field. The original proposal of the European Commission was that, should any company in a non-EU member state want to acquire shares of the operator of the European distribution system, the EU and the respective third country (Russia, in this case) have to sign an intergovernmental agreement to create, respectively, a level playing field for the EU companies willing to invest in the said third country. This condition would open the EU energy market only to the countries willing to open up their markets to EU companies.

However, the 'Gazprom clause' was a constituent part of the third energy package aimed to liberalise the electricity and gas market in the EU. Therefore, the clause was directly dependent on the overall EU model of energy policy.

Under the final text of the Directive, which aims to find a common denominator between the interests of all EU member states, the EU members will be able to opt for a compromise solution to the unbundling of vertical monopolies: the vertically integrated companies will remain in existence and retain their distribution networks, but the management of the networks will be transferred to an operator monitored by competent national agencies.

Spill-over of the EU internal integration model on EU's external relations

The compromise solution to the issue of vertical unbundling transformed the regulation of EU's energy relations with third states. Under the current version, competent national regulators are to regulate investment into the European energy market. Thus, the certification system established under the final version of the reform package is based on the reinforced national, not European, regulation. This essentially devalues the 'Gazprom clause' as the latter no longer contains any provisions on the unbundling of supply, distribution, and production of energy resources, which would have paved the way to reform.

Obviously, the EU energy sector still lacks integration. This obstructs the implementation of mutually applicable rules: the EU cannot perform the function of the gate-keeper in its relations with third states. The lack of internal integration in the EU energy sector (which is the sector Russia wants to enter and the sector where both parties are interconnected) limits the opportunities for the EU to dictate the rules of the game to Russia. The EU is unable to enforce the European rules due to fragmentation of the common EU energy policy as well as centralisation of the Russian economic and political system and its resistance to any external influence.

Conclusions

The analysis of the positions of the EU and Ukraine on the free trade agreement shows that in the absence of favourable customs tariffs and if the Community maintained protectionism in sensitive areas of economy which could be targeted by a large share of Ukrainian exported goods, the EU would not be able to offer Ukraine (or individual business groups) a motivation mechanism to overcome the EU adjustment barrier.

Nevertheless, even if Ukraine was granted favourable customs tariffs and larger quotas (or was not subject to any quotas) in many export-oriented positions, all this will become operative only when Ukraine fulfils costly technical requirements and standards, introduces quality assessment mechanisms, etc. However, even if Ukraine transposes the entire requirement package and the EU opens its internal market for Ukrainian goods, EU-oriented Ukrainian businesses will not be willing to change the rules of the game in such areas of domestic policy as competition, state aid, public procurement, which ensure the continuity of the merger of business and politics in Ukraine.

The combination of these factors does not only fill the argument of a vicious circle in EU foreign relations with real substance, but also enables the explanation of the obstacles that the EU will face by offering enhanced free trade regimes with other partner countries of the Eastern neighbourhood.

In the final analysis, the shadow integration model, used for the analysis of the EU-Russia relations in the energy sector, leads to conceptualisation of the EU external relations outside the scope of the study of Europeanisation and answers the question of why, two decades after the end of the cold war, the EU still fails to foster political and economic modernisation in Russia through the transposition of the European rules and the intrinsic Russian development model remains functional.

The shadow integration model is a universal analytical tool for the assessment of the EU impact mechanisms in third countries uninterested in membership of the Community. It is noteworthy that shadow integration can best explain the relations between the EU and

countries whose economy, as well as the entire political system, due to the merger of business and politics, depends heavily on one sector of economy, where mutual interdependence between the EU and a country exists. For instance, needless to say, the transposition of European rules to Russia's energy sector would put the structural reform of the entire national economy and political system into full swing.

The case study of EU-Ukraine and EU-Russia relations, as different alternatives for the EU to act in external relations, shows that in the case of Ukraine, even if the EU internal integration develops following the logic of positive integration, it can impede the development of European rules and the functionality of integration without membership models. In the case of Russia, the EU internal integration in the sector where both parties are mutually interdependent is a prerequisite for enforcing the European rules in the country where the EU cannot apply the conditionality principle.

The analysis of the changing status of the EU as an international actor in the relations with Ukraine and Russia helped to find out when mutual interdependence between a third country and the EU may transform into dependence of the third country on the European rules. The analysis also allows criticising the ordinary classification that attributes Ukraine and Russia to the area of the same economic and political structure (the Russian one).

Regardless of the interconnection between (merger of) the political system and economy in Ukraine and Russia, the countries should nevertheless be seen as representing two different economic and political models. In Russia, business is the derivative of a closed-down political system, whereas in Ukraine, the business groups dominate over the political world. It is these structural differences between Ukraine and Russia that partly result in different models of interaction between these countries and the EU.

Due to the silovarchic model of politics-business relations in Russia, the conformity with European rules (EU's influence) is impeded by a monopolised, centralised, and non-diversified Russian economy. Energy sector is the key platform for the merger of politics and business in Russia. This means that without the reform (liberalisation and dispersal) of such giants as *Gasprom*, political reforms in Russia are impossible. The EU could gain more levers of influence vis-à-vis Russia, should Russia decide to diversify its economy.

However, the so called merger of business and politics conserves the economic structure in the country, since structural reforms in strategic sectors of economy (diversification and liberalisation reforms) could mean not only fundamental economic restructuring but the review of the rules of the game within Russian political elite too.

Whereas, the oligarchic model in Ukraine leads to the fact that Ukraine's commitments to European rules depend on the cost-benefit analysis made by oligarchic business organisations. In other words, on the one hand, the possibility of Ukraine's adjustment to the European rules package depends on whether EU incentives (the depth of access to the EU internal market) exceed the costs of adjustment to European rules by business organisations. On the other hand, the Europeanisation prospects in Ukraine also depend on the role or position of EU market-oriented Ukrainian business organisations in the political system of the country, or to be more exact, on the outcome of the competition between business groups (primarily in industry) supporting Ukraine's integration with the EU and business organisations (gas sector group) advocating for Ukraine's orientation towards Russia.

Įvadas: ES išorinių santykių „probleminis laukas“

Europos Sąjungos vaidmuo tarptautiniuose santykiuose akademinėje literatūroje nagrinėjamas pasitelkiant įvairius analizės pjūvius:

Konceptualizuojant ES kaip tarptautinių santykių veikėją. Gausu įvairių interpretacijų: ES kaip civilinė, normatyvinė, transformacinė galia; ES kaip „gravitacijos centras“; ES kaip postmodernus tarptautinių santykių veikėjas. Visas šias koncepcijas vienijanti tezė yra tokia: ES – “minkštosios” galios instrumentus turintis tarptautinių santykių veikėjas, kuris nėra pajėgus veikti tradicinės *realpolitik* paradigmos rėmuose.

Civilinės galios sąvoką pirmasis pasiūlė François Duchêne. Anot jo, civilinė galia neatskiriama nuo vertybių ir normų. Civilinė galia siekia, kad aplink ją esanti tarptautinė aplinka būtų sukonstruota pagal tas pačias taisykles, kurios veikia jos vidaus politinėje ir ekonominėje sistemoje. Ian Manners sukūrė ES kaip normatyvinės galios koncepciją. Kertinis jo teiginys – “svarbu ne tai, ką ES daro ir kokius instrumentus naudoja, svarbu tai, kas ji yra”. Tai reiškia, jog vidinė ES integracijos architektūra neišvengiamai sukuria poveikį ir išoriniams santykiams.

Kitas analizės pjūvis – ES sukurto reguliacinio modelio perkėlimo į šalis kandidates ar valstybes, turinčias narystės ES perspektyvą, tyrimai, t.y. europeizacijos studijos. Europeizacijos studijose būtent narystės ES perspektyva vertinama kaip svarbiausias ES išoriniuose santykiuose taikomo išankstinių sąlygų principo poveikio šaltinis. Adrian Hyde-Price teigia, jog būtent išankstinių sąlygų principas leidžia ES įgyti hegemoninę galią.

Tačiau išankstinių sąlygų principas gali veikti tik tose srityse, kur ES turi išimtinę kompetenciją, t.y. ten, kur ES gali suteikti paskatas ir už tai reikalauti prisitaikymo prie ES taisyklių (pirmiausia – ES vidaus rinka). Būtent tose politikos srityse, kur jau yra susiformavęs ES integracijos modelis, ES gali išnaudoti sąlygiškumo principą kaip hegemoninės galios instrumentą. Tačiau reikia nepamiršti, jog dar viena itin svarbi sąlyga norint, kad išankstinių principas imtų veikti – tai šalies partnerės interesas tapti ES nare ar bent jau gauti priėjimą prie ES vidaus rinkos (tai traktuojant kaip „tarpinę stotelę“ į visavertę narystę ES).

Kitaip tariant, ypatingai didelę hegemoninę galią ES įgyja tada, kai ji šaliai partnerei siūlo narystės perspektyvą. Narystės ES perspektyva tai tarsi paskatų paketas mainais į europinių taisyklių perėmimą, t.y. išankstinių sąlygų įgyvendinimą.

Tačiau ES plėtra vis labiau tampa atviru, nebūtinai į galutinį tikslą – visavertę narystę ES – orientuotu procesu (angl. *open ended process*). Tai sąlygoja ES plėtros “nuovargis” arba vadinamoji integracijos gilinimo vs. plėtros politikos dilema. Dabar ES šalims partnerėms yra linkusi siūlyti alternatyvą narystei, t.y. įvairius tarpinius variantus: galimybę dalyvauti ES vidaus rinkoje (per laisvos prekybos susitarimus), energetikos ir transporto infrastruktūros integraciją, laisvesnį asmenų judėjimą. Tokius pasiūlymus galima įvardyti integracijos be narystės modeliais. Praktinis tokios politikos pavyzdys - Europos kaimynystės politika (EKP).

Po Europos kaimynystės politikos inicijavimo 2004 metais, kuri nenumato narystės ES perspektyvos, vis intensyviau plėtojama ir išorinės europeizacijos sąvoka. Išorinės europeizacijos studijos, kitaip nei tradiciniai europeizacijos tyrimai, nagrinėja procesą, kai ES savo reguliacines ribas siekia išplėsti į trečiąsias šalis be ES institucinių ribų plėtros, nesuteikiant trečiosioms šalims narystės perspektyvos.

Nepaisant to, visi ES išorės politikos instrumentai – ar tai būtų ES plėtra, ar įvairūs integracijos be narystės modeliai (tarkime, laisvosios prekybos susitarimai) – grindžiami tuo pačiu ES kaip transformuojančio veikėjo galios pagrindu ir išankstinių sąlygų principu, o vienas nuo kito šie instrumentai skiriasi tik ES sukuriamu adaptaciniu spaudimu (ES keliamais reikalavimais) ir teikiamu atlygiu (siūlomą integracijos į ES gyliu).

Disertacijos tikslai ir ginamieji teiginiai

ES hegemoninę galią įprasminantis išankstinių sąlygų principas veikia tiek ES plėtros politikoje, tiek ir įvairiuose integracijos be narystės modeliuose, tačiau kyla klausimas, ar be narystės perspektyvos suteikimo ES yra pajėgi suteikti pakankamai paskatų šalims partnerėms, kad jos perimtų ES taisykles be Bendrijos institucinių ribų plėtros?

Analitikai sutartinai tvirtina, kad ES siūlomi integracijos be narystės modeliai (pagal formulę – “viskas išskyrus institucijas”) yra projektuojami pagal ES plėtros politikos analogiją, tačiau nesant narystės ES perspektyvos susiformuoja “uždaras ratas”: nėra narystės perspektyvos, nėra ir šalių partnerių motyvacijos reformuotis ir taip artėti prie ES standartų. Jeigu ES plėtros atveju ES sukuriama adaptacinį barjerą šalys kandidatės gali peržengti perėmusios visą integracinį paketą (už tai joms pačioms, jau tapus ES narėmis, atsiranda galimybė dalyvauti kuriant „europines taisykles“), tai integracijos be narystės ES modeliuose aukštas adaptacinis spaudimas kelia klausimą: jei nėra narystės ES perspektyvos, kodėl valstybės partnerės turėtų būti suinteresuotos „perlipti“ šį adaptacinį barjerą?

Ši “uždaro rato” tezė dažniausiai yra įvairių išorinės europeizacijos tyrimų rezultatus vienijanti baigtinė išvada. Trūksta priežastinių ryšių, kurie leistų šią tezę užpildyti konkrečiu turiniu, paieškų. Kitaip tariant, jeigu šią “uždaro rato” tezę prilygintume “juodajai dėzei”, tai šioje disertacijoje siekiama ją atverti ir išsiaiškinti tuos priežastinius ryšius, kurie lemia ES siūlomų integracijos be narystės modelių veikimo ribas.

Be abejo, galima klausti – kam to reikia? Atsakymas į tokį klausimą galėtų būti toks: “uždaro rato” tezė, tarkime, gali paaiškinti, kodėl Europos kaimynystės politikos, siekiančios išplėsti saugumo ir stabilumo zoną aplink ES sienas, rezultatai yra riboti, tačiau ši tezė negali niekuo padėti, siekiant išsiaiškinti, kodėl, ES siūlydama Ukrainai integracijos be narystės modelį (pirmąjį sustiprintą laisvos prekybos susitarimą Rytų kaimynystės erdvėje) negali vadovautis pačios „geriausios“ alternatyvos narystei logika, t.y. suteikti Ukrainai giliausią įmanomą integracijos be narystės modelį. Pavyzdžiui, į asociacijos ir laisvos prekybos susitarimą su Ukraina “perkelti” Europos Ekonominėje Erdvėje – “norvegiškame” santykių su ES modelyje - įtvirtintas nuostatas. Taigi “uždaro rato” ES išoriniuose santykiuose tezė brėžia išorinės europeizacijos studijų (ir jų aiškinamosios galios) ribas ir kartu sukuria erdvę tolesniems tyrimams.

Todėl vienas iš šios disertacijos tikslų – išsiaiškinti priežastinius ryšius, kurie lemia ES šalims partnerėms siūlomų integracijos be narystės modelių veikimo logiką (sukuriama prisitaikymo barjerą šalims partnerėms ir už tai siūlomą atlygį – įsitraukimo į ES vidaus

rinką gylį). Šiame darbe siekiama konceptualizuoti vidinės Europos integracijos efektų poveikį trečiosioms šalims, kurioms nėra numatyta narystės ES perspektyva ir kurių atžvilgiu ES taiko integracijos be narystės modelius. Integracijos be narystės modelius apibūdinanti “uždaro rato” tezė – savotiška “juodoji dėžė”, kurią šioje disertacijoje siekiama atverti ir užpildyti analitine schema, kuri turėtų išplėsti išorinės europeizacijos studijų ribas. Kitaip tariant, pasitelkus ES derybų su Ukraina dėl sustiprinto laisvos prekybos susitarimo atvejį, siekiama išsiaiškinti faktorius, kurie lemia išankstinių sąlygų principo funkcionavimą ES išoriniuose santykiuose.

Kaip jau minėta, išankstinių sąlygų principą, o kartu ir hegemoninę galią, ES gali taikyti tik šalių - partnerių, kurios yra suinteresuotos naryste ES arba bent jau tarpinėmis integracijos be formalios narystės ES stadijomis, atžvilgiu. Tuo tarpu šalių, kurios nėra suinteresuotos naryste ES ar tuo labiau įvairiais integracijos be narystės modeliais, atžvilgiu ES išankstinių sąlygų principas veikti negali. Kitaip tariant, santykiuose su naryste ES nesuinteresuotomis valstybėmis ES negali pasitelkti hegemoninės galios instrumentų. Tai ypač akivaizdu ES santykiuose su alternatyviais integracijos erdves kuriančiais savaveiksmiais galios centrais. Kyla klausimas, kokius instrumentus ar įtakos sklaidos svertus ES gali pasitelkti santykiuose su trečiosiomis valstybėmis, nepriklausomais galios centrais, kurių atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo?

ES santykių su trečiosiomis valstybėmis, kurios nėra suinteresuotos visaverte naryste ES ir kurioms dėl to ES negali primesti išankstinių sąlygų principo, analizės bare slypi teorinis vakuumas. Europeizacijos teorijos negali paaiškinti kokiais principais ES remiasi santykiuose su šalimis, kurios nedalyvauja ES formuojamuose integracijos be narystės modeliuose ir nėra suinteresuotos naryste Bendrijoje. Šio teorinio vakuumo užpildymas praturtintų ES kaip tarptautinių santykių veikėją nagrinėjančių teorijų arsenalą ir galėtų pasiūlyti teorinį modelį, kuris išplėstų ES tarptautinio subjektiškumo analizę už europeizacijos studijų ribų.

ES ir Rusijos santykių modelis – dviejų integracinių erdvių sąveikos pavyzdys. Rusija nėra suinteresuota naryste ES ar integracija be formalios narystės, o tai reiškia, kad santykiuose su Rusija ES negali taikyti tradicinio išankstinių sąlygų principo. Kitaip tariant,

ES negali vadovautis hegemoninės galios principais ir turi ieškoti naujų įtakos darymo kanalų ir mechanizmų. Būtent šių kanalų ir mechanizmų paieška ir yra vienas iš šios disertacijos tyrimo objektų.

Įprasta teigti, jog ES ir Rusijos santykius veikia abipusė tarpusavio priklausomybė, tačiau analitiniame ir akademiname „lauke“ trūksta analizės, kodėl nepaisant abipusės priklausomybės dvišaliai ES ir Rusijos santykiai remiasi „barterinių“ mainų (tarkime, Rusijai įsigyjant energetinės infrastruktūros objektus ES valstybėse mainais už ES šalių energetikos įmonėms suteiktą, tačiau aiškiai apribotą, galimybę naudotis Rusijos energetinių išteklių gavybos telkiniais), o ne teisinio abipusiškumo principu ir abipusiu energetinių rinkų liberalizavimu. Tai rodo, kad ES ir Rusijos santykiai plėtojasi pagal „rusišką“ dvišalių santykių modelį, o ne atvirkščiai.

ES santykių su Ukraina ir Rusija lyginamoji analizė, kai ES sąveika su šiomis valstybėmis būtų nagrinėjama remiantis tais pačiais kriterijais ar pjūviais – nėra šios disertacijos metodologinis pagrindas. Šių dviejų pateiktų atvejų analizės paskirtis – iliustruoti skirtingas ES veikimo išoriniuose santykiuose alternatyvas (kintantį ES subjektiškumą, įtakos svertų įvairovę ar jų trūkumą), esant skirtingoms veikimo – europinių taisyklių sklaidos – sąlygoms: a) santykiuose su šalimi partnere, kurios atžvilgiu ES gali taikyti klasikinį išankstinių sąlygų principą ir b) su valstybe, kuri pati formuoja alternatyvią ES integracinę erdvę. Abiejų skirtingiems ES išorės santykių koncentrinams ratams priklausančių atvejų analizė leis atsakyti į klausimą, kokiomis sąlygomis vienas ar kitas integruotas ES politikos sektorius sudaro sąlygas Bendrijai primesti savo taisykles už institucinių ES ribų, o kada vidinė ES integracija tampa kliūtimi europinių taisyklių sklaidai.

Ieškant priežastinių ryšių tarp ES vidinės integracijos ir išorinės europeizacijos būtina atsižvelgti į tai, jog formuodama savo išorės santykius, ES siekia savo vidines taisykles ir nuostatas perkelti į susitarimus su trečiosiomis šalimis.

Tai lemia, kad ES ir šalies partnerės santykiams (pirmiausia, jų tarpusavio laisvos prekybos susitarimams) įtaką daro ES viduje susiklosčiusio socialinio ir ekonominio modelio pobūdis, vidaus rinkos ar atskirų jos šakų apsaugos laipsnis (protekcionizmas vs.

laisva prekyba) ir ES viduje susiklostęs pozityvios ir negatyvios integracijos santykis. Pozityvios integracijos poveikis ES su trečiomis šalimis formuojamiems laisvos prekybos susitarimams gali būti apibūdinamas taip: pirma – socialinių, aplinkosauginių standartų harmonizacija ir tik tada – laisva prekyba. Tuo tarpu negatyvios integracijos atveju iš ankstinė socialinių standartų harmonizacija nebūtų būtina sąlyga tarptautinei prekybai, nes pati prekyba ilgainiui turi tapti "paskata" tarpusavio priklausomybei socialinių standartų srityje didėjimui.

Atsižvelgiant į ES išorinių santykių „probleminį lauką“ ir kintantį ES subjektiškumą, disertacijoje formuluojami du ginamieji teiginiai:

- 1) Europos Sąjungos Ukrainai siūlomas integracijos be narystės modelis, kuris veikia pagal pozityvios integracijos logiką, taikant tradicinį išankstinių sąlygų principą nesuteikia paskatų šaliai partnerei perimti europines taisykles ir verčia Ukrainą vadovautis selektyviu požiūriu ir iš integracijos su ES „išsirankioti“ tik tuos sektorius, kuriuose patekimo į ES vidaus rinką nauda viršys prisitaikymo prie ES kaštus.
- 2) ES galimybės santykiuose su trečiosiomis šalimis, kurios patenka į narystės ES nesuinteresuotų valstybių kategoriją, taikyti „šėšėlinės“ integracijos principą (šio principo esmė yra ta, jog tuose sektoriuose, kur trečioji šalis „nori eiti į Europą“, ji turi perimti „europines taisykles“, o ne veikti vadovaujantis „barterinių“ mainų samprata) tiesiogiai priklauso nuo vidinės ES integracijos modelio tose srityse, kuriose yra susiklostę ES ir trečiosios šalies tarpusavio priklausomybės ryšiai.

Disertacijos naujumas ir aktualumas

ES ir Ukrainos atvejo analizė padės atrasti priežastinius ryšius tarp vidinės ES integracijos procesų ir ES galimybių išplėsti savo reguliavimo ribas už Bendrijos institucinių ribų. Ir kartu atsakyti į klausimą, ar gilėjant ir plečiantis ES vidinei integracijai kartu didėja ir išorinės europeizacijos – trečiųjų šalių priartinimo prie europinių normų - galimybės.

Tuo tarpu ES ir Rusijos atvejo analizė leis išsiaiškinti, kaip ir kokiomis sąlygomis vidiniai Europos integracijos efektai gali veikti trečiąsias šalis, kurios nėra suinteresuotos naryste Bendrijoje ir kurių atžvilgiu ES negali taikyti sąlygiškumo principo. Viena vertus, tai turėtų išplėsti ES tarptautinio subjektiškumo analizę už europeizacijos studijų ribų, kita vertus, leistų rasti atsakymą į praktinį tarptautinės politikos klausimą – kokių faktorių kombinacija lemia ES įtakos svertus Rusijos atžvilgiu, t.y. kas didina ar mažina ES galimybes įtakoti Rusijos politinės ir ekonominės raidos trajektoriją ir sukurti sąlygas Rusijos modernizacijai pagal tokią modernizacijos sampratą, kuri apimtų tiek ekonomikos liberalizavimą, tiek ir politinės vertikalės reformavimą.

ES ir Ukrainos santykiai: selektyvios integracijos link

Siekiant rasti atsakymą į klausimą, ar Ukrainai pavyks peržengti ES nustatytą adaptacijos barjerą ir taip įgyti priėjimą prie ES vidaus rinkos, būtina išnagrinėti kelis veiksnius: *pirma*, nustatyti, kokį poveikį toms europinėms taisyklėms, kurias turi perimti Ukraina, daro ES viduje susiklostęs integracinis modelis (t.y. išanalizuoti, kas nustato kartelę, kurią turi perlipti Ukraina), *antra*, išsiaiškinti veiksnius, kurie lemia Ukrainos vidinio *status quo* neatitikimą ES taisyklėms, ir *trečia*, įvertinus pirmus du veiksnius bei nustačius ES siūlomą Ukrainai atlygį, atsakyti, ar pavyks šiai šaliai peržengti ES siūlomą adaptacinį barjerą.

Į Ukrainai siūlomą integracijos be narystės modelį ES siekia perkelti Bendrijos viduje susiformavusius ekonominės sanklodos principus. ES reguliacinių normų, kurias turi perimti Ukraina, paskirtis – eliminuoti netarifinius netolygumus prekybai ir investicijoms. Todėl ES siūlomas integracijos be narystės modelis yra grindžiamas pozityvios integracijos principais, pagal kuriuos Ukraina pirmiausia turi harmonizuotis su ES socialiniais ir aplinkosauginiais standartais ir tik tada gali pretenduoti į laisvą prekybą su ES. Pozityvios integracijos “persiliejimas” į susitarimus su trečiosiomis valstybėmis lemia tai, kad ES reikalauja ne tik ūkio modernizacijos, bet ūkio modernizacijos su itin aukštais standartais, subalansuotais taip, kad be išorinės paramos (tiesioginio ar ne tiesioginio kofinansavimo iš

ES biudžeto) juos įgyvendinti išgalėtų anaipol ne visos dabartinės ES narės, jau nekalbant apie Ukrainą.

Laisvos prekybos sutartis su Ukraina turi atitikti ES ūkio struktūrą, todėl ji apima ne tik tarifinius klausimus, bet ir ne tarifinių barjerų naikinimą, paslaugų sektoriaus liberalizavimą, valstybės protekcionistinių priemonių eliminavimą, nediskriminuojančių sąlygų tiesioginėms užsienio investicijoms įtvirtinimą. Tai reiškia, jog Ukrainai tenka „politikos perėmėjo“ statusas.

Taigi, ES adaptacinis spaudimas apima ne tik reguliacinių standartų perėmimą, bet ir šalies partnerės protekcionistinių – vidaus gamintojų apsaugos – priemonių, valstybinių subsidijų politikos atsisakymą. Po ES reikalaujamų reformų įgyvendinimo, šalyje – „politikos perėmėjoje“ turėtų keistis valstybės ir verslo sąveikos modelis.

Ukrainos politinės ir ekonominės sistemos taisyklės formuoja ir palaiko oligarchizuotos verslo grupės. Būtent jos ir yra tie formalūs ir neformalūs galios centrai šalies viduje, nuo kurių naudos ir kaštų balanso priklauso Ukrainos integracijos su ES (per laisvos prekybos susitarimą) dinamika. Kaip jau minėta, mainais į laisvos prekybos režimą, Ukraina turės perimti ES reikalaujamą reformų paketą, numatantį valstybės dotacijų sistemos, protekcionistinių priemonių atsisakymą. Tuo tarpu daug svarbių Ukrainos ekonomikos sektorių stipriai priklauso nuo valstybinių subsidijų (transporto, mašinų gamybos pramonė) arba valstybės protekcionizmo (besivienijantys finansų ir bankininkystės sektoriai), o europietišku taisyklių adaptavimas skatintų šių ūkio sektorių demonopolizavimo ir liberalizavimo procesus. Europinių taisyklių perėmimas reikštų, jog „rentų-tiekėjų“ ir „rentų-gavėjų“ schemas (verslo ir politikos „suaugimo“ modeliai) turės užleisti vietą verslo ir politikos atskyrimo principui.

Kita vertus, į eksportą orientuotose ūkio šakose (tokiose kaip metalurgijos pramonė) veikiančios kompanijos gali būti suinteresuotos laisvos prekybos erdve tarp Ukrainos ir ES tuo atveju, jeigu tai padės sumažinti tarifinius ir netarifinius (kvotos) apribojimus jų produkcijos patekimui į ES rinką. Būtent šiuose sektoriuose veikiančios verslo grupės, turint galvoje jų „suaugimą“ su politiniu elitu, galėtų tapti Ukrainos integracijos su ES „varomąja jėga“. Kitaip tariant, verslo grupės, kurios kontroliuoja į ES rinką orientuotas Ukrainos ūkio

šakas, o pirmiausia – metalurgijos pramonę, turėtų būti vertinamos kaip galimas Ukrainos „europeizaciją“ skatinantis vidaus galios centras.

Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, jog prisitaikymo prie ES taisyklių kaštus gali kompensuoti tik patekimas į ES rinką, europeizacija bus suinteresuotos tik į eksportą orientuotos verslo grupės, o tai reiškia, jog Ukraina savo integraciją su ES gali imti vertinti kaip selektyvų procesą, kuris būtų grindžiamas konkrečių sektorių gaunama nauda. Tuo tarpu europietišku taisyklių adaptavimas Ukrainai „jautriuose“ sektoriuose ne tik reikštų, kad reikės struktūrinių reformų (protekcionalizmo, valstybinių subsidijų panaikinimo), bet ir tai, kad šios verslo grupės „suaugusios“ su politiniu elitu tampa tais veikėjais, kurie, negavę ES motyvacinio pasiūlymo, labiausiai priešinsis artėjimui prie ES standartų.

Tad ar įmanoma tikėtis, kad susiderėjus dėl laisvos prekybos sutarties nuostatų, jų bus laikomasi mažinant valstybines subsidijas bei restruktūrizuojant tuos sektorius, iš kurių „gyvena“ politinio ir ekonominio Ukrainos elito grupės? Akivaizdu, jog niekas savanoriškai nesutiks išardyti stambiųjų monopolijų ar atsisakyti valstybinio protekcionalizmo. Nebent ES galėtų pasiūlyti motyvacinį mechanizmą. Tradiciškai derėdamasi dėl laisvos prekybos susitarimų, ES į tokius susitarimus ne tik perkelia reguliacines normas, atspindinčias jos vidaus socioekonominę sanklodą, bet lygiagrečiai siekia apsaugoti ir importui jautrias savo ūkio šakas. Todėl itin svarbus veiksnys – ES Ukrainai siūloma muitų tarifų mažinimo schema, pagal kurią Ukrainos eksportuojamai produkcijai būtų sudarytos tarifinės ir netarifinės sąlygos patekti į ES rinką. Ukrainai siūloma muitų tarifų mažinimo schema - leis atsakyti į du klausimus: (a) ką ekonominiame Europos kaimynystės politikos (EKP) kontekste reiškia sąvoka "viskas išskyrus institucijas", bei (b) kokį konkretų turinį gali įgauti ekonominis EKP pagrindas, t.y. galimybė valstybėms partnerėms „dalyvauti ES vidaus rinkoje“.

Kuo didesne apimtimi Ukraina įgyvendins ES standartus, tuo didesnė galimybė išplėsti ratą Ukrainos ūkio sektorių eksportuojančių į ES rinką. Kita vertus, ES standartų perėmimas savaime dar nereiškia eksporto sričių rato didėjimo, jeigu kitos nuostatos apriboja galimybes palankesnėmis sąlygomis eksportuoti produkciją į ES. Nesant palankių muitų tarifų ir Bendrijai išlaikant protekcionalizmą jautriuose ūkio šakose, į kurias patenka

didelė dalis Ukrainos eksportuojamos produkcijos, ES negali Ukrainai pasiūlyti motyvacinio mechanizmo peržengti ES adaptacinį barjerą.

Apibendrinant galima teigti, jog (a) pozityvios integracijos krūvis ES vidiniame integracijos modelyje (pirma – socialinių, aplinkosauginių standartų harmonizacija ir tik tada – laisva prekyba), (b) ES vidaus ekonominį ir socialinį modelį atspindinčių nuostatų „perkėlimas“ į susitarimą su Ukraina ir (c) ES būdinga protekcionistinė jautrių ūkio šakų apsauga – trys veiksniai, kurių sintezė lemia tai, kad ES iškelia Ukrainai adaptacinį barjerą, tačiau gali nesuteikti motyvacijos jį perlipti.

Kitaip tariant, nors integruota vidaus rinka ES leidžia kontroliuoti santykių su Ukraina darbotvarkę, tačiau tai dar nereiškia automatinio europinių taisyklių „persilieji“ į Ukrainos vidaus politiką. Ukrainoje paprasčiausiai nėra tokio politinio segmento, kuris galėtų įgyvendinti reformas „iš viršaus“, nes Ukrainos politinio elito interesai iš esmės yra tapatūs stambių verslo grupių interesams.

Tad siekiant Ukrainos ekonominėje ir politinėje struktūroje atrasti integracijos su ES varomąsias jėgas, būtina nustatyti ūkio sektorius ir juose veikiančius verslo konglomeratus, kurių prisitaikymo prie ES taisyklių ir patekimo į ES rinką naudos ir kaštų santykis būtų teigiamas. Tokias verslo grupes, turint galvoje verslo ir politikos „suaugimo“ Ukrainoje logiką, ES savo siūloma muitų tarifų mažinimo schema gali „įgalinti“ veikti kaip Ukrainos europeizacijos variklius. Tai reiškia, jog šios šalies europeizacijos perspektyvos priklausytų nuo ES palankių verslo grupių vaidmens Ukrainos politinėje sistemoje. Analitikų teigimu, šiandieninėje Ukrainoje konkuruoja dvi pagrindinės oligarchų grupės: nuo Rusijos tiekiamų išteklių kainų priklausomi „dujininkai“ (kontroliuojantys ir dujoms imlias ūkio šakas) ir „pramonininkai“ (pirmiausia – metalurgijos sektorius), kurie yra suinteresuoti savo produkcijos eksporto į ES vidaus rinką plėtra. Būtent nuo „pramoninkų“ vaidmens Ukrainos politinėje sistemoje priklausys ir Ukrainos europeizacijos perspektyvos.

ES ir Rusijos santykiai: kodėl neveikia „šešėlinės“ integracijos efektas

ES per du dešimtmečius nuo Šaltojo karo pabaigos nesugebėjo sukurti išorinių paskatų modelio, kuris būtų paskatinęs Rusijos politinę ir ekonominę modernizaciją pagal europietišku taisyklių perėmimo scenarijų, o ne pagal savitą "rusišką" raidos modelį.

Svarbiausi Rusijoje susiformavusios politinės ir ekonominės sanklodos bruožai: uždara ir išorinėms įtakoms atspari politinė sistema, politinio ir ekonominio elito „suaugimas“ bei biurokratinės korporacijos kontroliuojamos strateginės šalies ūkio šakos, kurios yra izoliuotos nuo tiesioginių užsienio investicijų. Šių veiksmų rinkinys lemia tai, jog išorinių veikėjų bandymai „pririšti“ Rusiją prie tam tikrų „žaidimo taisyklių“ ar padidinti jos ekonominę priklausomybę (per tiesiogines užsienio investicijas į strateginius šalies ūkio sektorius) dažniausiai yra užprogramuoti nesėkmei.

Atsižvelgiant į tai, kad ES išorinius santykius siekia modeliuoti pagal savo vidaus šabloną, „politikos perėmėjo“ problema yra vienas svarbiausių ES ir Rusijos ekonominę integraciją stabdančių veiksnių. Rusija santykius su ES projektuoja žvelgdama nebent per konvergencijos ar sektorinės integracijos, o ne per vienašališkos europeizacijos akinius. Tai reiškia, jog ES galimybės santykiuose su Rusija taikyti klasikinį "sąlygiškumo" principą yra itin ribotos.

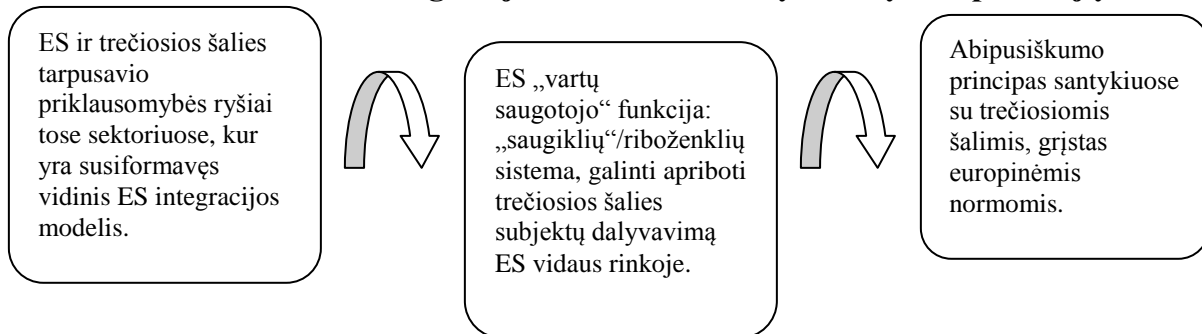
Šiame kontekste kyla klausimas, ar ES santykiuose su Rusija gali pasiūlyti alternatyvą sąlygiškumo metodui? I.Manners'o teigimu, svarbu yra ne tai, ką ES daro, o tai kas ji yra. Ši ES poveikį tarptautiniams santykiams galima vertinti ir kaip savotišką "šešėlinį" integracijos efektą, kurį galima apibūdinti taip: vidinė ES integracija neišvengiamai sukuria ir išorinį poveikį. „Šešėlinės“ integracijos efektą galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu: ES vidaus rinkos taisyklės daro įtaką trečiųjų šalių kompanijoms, kurios siekia eksportuoti arba investuoti į ES. Šios kompanijos turi prisitaikyti prie ES įtvirtintų aplinkosauginių, saugos ir techninių standartų. Taip europietiškos taisyklės natūraliai "persilieja" ir į trečiąsias šalis, ima kurtis ir tam tikra trečiosios šalies priklausomybės ryšių nuo ES sistema. Priklausomybės ryšiai skatina trečiąsias šalis „eiti“ į ES rinką tame sektoriuje, kur tie ryšiai yra susiformavę. Vis dėlto, reikėtų pastebėti, jog „šešėlinės“ integracijos efektas įmanomas tik tuose sektoriuose,

kur jau yra susiformavęs ES integracinis modelis. Tik taip gali atsirasti sąlygos ES šių šalių atžvilgiu taikyti „vartų saugotojo“ (angl. *gate-keeper*) funkciją, kurią galima vertinti kaip ES instrumentą skatinti europinių taisyklių perkėlimą į trečiųjų šalių vidaus politiką.

"Vartų saugotojo" funkcija - iš vidinės ES integracijos kylantis adaptacinis krūvis, kuris veikia kaip "saugiklis", galintis apriboti trečiosios šalies subjektų dalyvavimą ES vidaus rinkoje, jeigu ši nesiimtų atitinkamų reformų (t.y. neprisiimtų adaptacijos prie ES taisyklių kaštus) tame sektoriuje, į kurį trečioji šalis siekia įsitraukti ES viduje. Šiuo atveju ES vidinis integracijos modelis viename ar kitame sektoriuje "persilieja" į ES ir trečiosios šalies santykius ir ima veikti kaip teisinio abipusiškumo principas. Abipusiškumo principas nuo sąlygiškumo skiriasi tuo, kad vietoj paskatų siūlo tam tikrą riboženklį, kurie trečiajai šaliai vykdant reformas gali būti panaikinti, modelį.

Idealų teisinio abipusiškumo veikimo modelį galima apibūdinti taip: trečiosios šalys perima "europines taisykles" tose srityse, kuriose jos nori "eiti į ES".

„Šešėlinės“ integracijos efekto virsmas į išorinę europeizaciją

Rusijos ekonomikos "šerdį" sudaro energetikos sektorius. Nuo šio centralizuoto sektoriaus reformų dinamikos priklauso ir viso Rusijos ūkio raidos modelis. Dėl investicinių "taikinių" šalies viduje trūkumo ir Rusijos energetikos kompanijų siekio įgyti kuo daugiau svorio visoje energetinės sistemos grandinėje, t.y. gavybos, transportavimo ir vartojimo segmentuose, Rusija yra suinteresuota investuoti į ES energetikos sektorį.

Rusijos energetikos sektoriaus monopolistės iš esmės gali laisvai investuoti į ES rinką (egzistuoja tik nacionaliniai valstybių narių, o ne ES lygmens apribojimai), tuo tarpu Rusijos strateginėse ūkio šakose yra įtvirtinti riboženkliai tiesioginėms užsienio

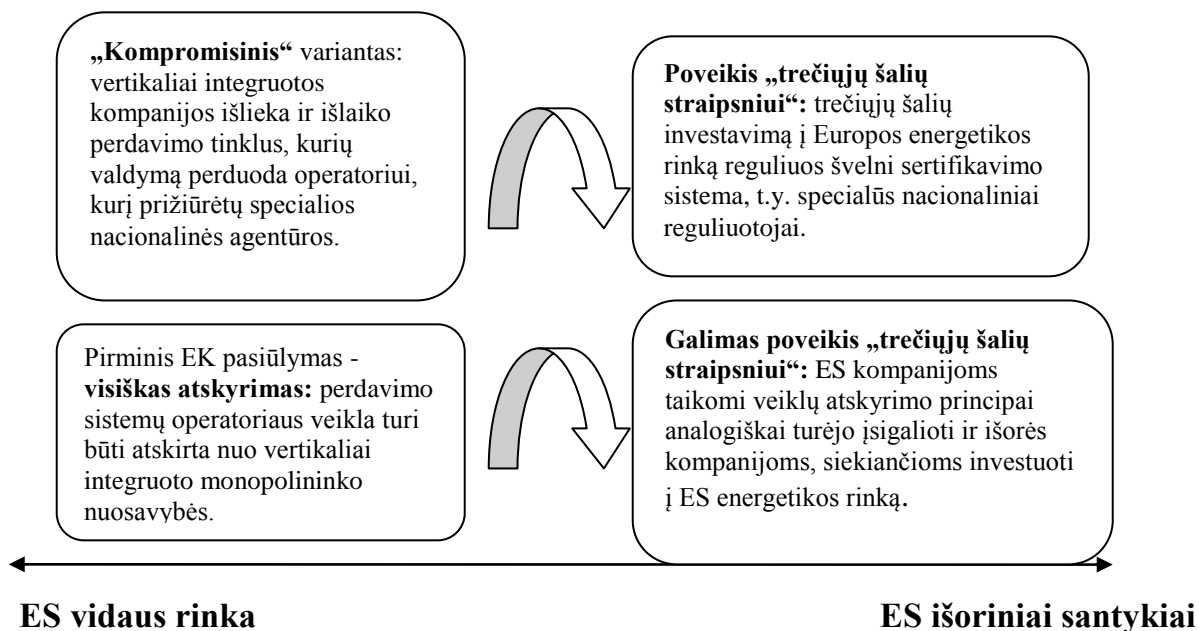
investicijoms. Kyla klausimas, kodėl ES energetiniuose santykiuose su Rusija negali taikyti teisinio abipusiškumo principo? Atsakymas į šį klausimą slypi ES viduje susiformavusiame energetinės politikos modelyje, o tiksliau „Gazpromo straipsnio“, pagal kurį kuriant bendrą ES vidaus energetikos rinką, ES kompanijoms taikomi veiklų atskyrimo principai analogiškai turėjo įsigaliooti ir išorės kompanijoms, siekiančioms investuoti į ES energetikos rinką, evoliucijoje.

Šis straipsnis turėjo užtikrinti vienodai teisiškai reglamentuojamą energetinių išteklių tiekimo, paskirstymo ir gamybos atskyrimą tiek ES, tiek ir Rusijoje (sąlygų suvienodinimą). Pagal pirminį Europos Komisijos sumanymą, jei valstybės, nepriklausančios ES, įmonė būtų norėjusi įsigyti europinio perdavimo sistemos operatoriaus akcijų, ES ir atitinkamos trečiosios valstybės (šiuo atveju – Rusijos) vyriausybė būtų turėjusi pasirašyti susitarimą, kuris turėtų sudaryti lygiavertes sąlygas ir trečiojoje valstybėje norinčioms investuoti ES bendrovėms. Priėmimą prie ES energetikos rinkos gautų tik savo rinkas atvėrusios šalys.

Vis dėlto, šis „trečiųjų šalių“ straipsnis – sudėtinė trečiojo energetikos paketo, kurio paskirtis – ES elektros ir dujų rinkos liberalizavimas, dalis. Todėl šio straipsnio turinys tiesiogiai priklausė nuo ES viduje pasirinkto bendros energetikos politikos modelio.

Ieškant bendro visų ES šalių interesų vardiklio, galutiniame direktyvos variante numatyta, kad ES šalys narės galės pasirinkti ir „kompromisinį“ vertikalų monopolijų išskaidymo variantą, pagal kurį: vertikalčiai integruotos kompanijos išlieka ir išlaiko perdavimo tinklus, kurių valdymą perduoda operatoriui, kurį prižiūrėtų specialios nacionalinės agentūros.

Vidinio ES integracijos modelio energetikos srityje „persiliejimas“ į ES išorinius santykius

Būtent šis „kompromisinis“ vertikalių monopolijų išskaidymo variantas „persiliejo“ ir į energetinių santykių su trečiosiomis šalimis reglamentavimą. Pagal dabartinį variantą, trečiųjų šalių investavimą į Europos energetikos rinką reguliuos specialūs nacionaliniai reguliuotojai. Taigi pagal galutinę reformų paketo versiją nustatyta sertifikavimo sistema, kuri yra labiau pagrįsta nacionaliniu (nors ir sustiprintu), o ne europiniu reguliavimu. Tai iš esmės lėmė „Gazpromo straipsnio“ devalvaciją, nes reformų krūvį kaupiančių energetinių išteklių tiekimo, paskirstymo ir gamybos atskyrimo nuostatų šiame straipsnyje nebeliko.

Akivaizdu, jog energetikos srityje ES viduje liko tam tikras integracijos modelio vakuumas, kuris užkerta kelią ES taikyti abipusiškumo principo (atlikti „vartų saugotojo“ funkcijos) trečiųjų šalių atžvilgiu. ES vidinės integracijos modelio vakuumas energetikos srityje (t.y. tame sektoriuje, kur abi šalys sieja tarpusavio priklausomybės ryšiai ir ten, kur Rusija „nori eiti į Europą“) apsprendžia ribotas ES galimybes primesti Rusijai savo „žaidimo taisykles“. ES nėra pajėgi primesti europinių taisyklių ne tik dėl fragmentiškos bendros ES energetikos politikos, bet ir dėl Rusijos ekonominės ir politinės sistemos centralizacijos ir jos atsparumo išoriniam poveikiui.

Išvados

ES ir Ukrainos pozicijų dėl laisvos prekybos susitarimo tyrimas rodo, jog nesant palankių muitų tarifų ir Bendrijai išlaikant protekcionizmą jautriose ūkio šakose, į kurias galėtų patekti didelė dalis Ukrainos eksportuojamos produkcijos, ES negalėtų Ukrainai (ar atskiroms verslo grupėms) pasiūlyti motyvacinio mechanizmo peržengti ES adaptacinį barjerą.

Kita vertus, net jeigu daugelyje į eksportą orientuotų pozicijų Ukraina gautų palankius muitų tarifus ir padidintas kvotas (arba ES iš viso jų nebetaikytų), visa tai įsigalios tik tada, kai Ukraina įgyvendins brangiai kainuojančius techninius reikalavimus, standartus, kokybės vertinimo mechanizmus ir t.t. Tačiau net ir perėmus visą šį reikalavimų „paketą“, o ES atvėrus savo vidaus rinką Ukrainos produkcijai, į ES rinką orientuotos Ukrainos verslo struktūros nenorės keisti „žaidimo taisyklių“ tokiose vidaus politikos srityse kaip konkurencijos politika, valstybės parama, viešieji pirkimai, t.y. srityse, kurios užtikrina verslo ir politikos suaugimo tęstinumą Ukrainoje.

Šių veiksnių kombinacija ne tik realiu turiniu užpildo „uždaro rato“ tezę ES išoriniuose santykiuose, bet ir leidžia paaiškinti, su kokiomis kliūtimis susidurs ES siūlydama sustiprintus laisvos prekybos režimus ir kitoms Rytų kaimynystėje esančioms šalims partnerėms.

Tuo tarpu „šešėlinės“ integracijos teorinio modelio taikymas ES ir Rusijos santykių energetikos srityje analizei leidžia ne tik konceptualizuoti ES išorės santykius už europeizacijos studijų ribų, bet ir padeda atsakyti, kodėl ES per du dešimtmečius nuo Šaltojo karo pabaigos nesugebėjo paskatinti Rusijos politinės ir ekonominės modernizacijos pagal europietišką taisyklių perėmimo scenarijų, o ne pagal savitą „rusišką“ raidos modelį.

„Šešėlinės“ integracijos modelis – būdas tirti ES santykius su valstybėmis, kurios nėra suinteresuotos naryste ES ir kurių atžvilgiu ES negali taikyti tradicinio išankstinių sąlygų principo. Svarbu pabrėžti, jog „šešėlinė“ integracija geriausiai gali paaiškinti ES santykius su valstybėmis, kurių ekonomika, o per verslo ir politikos „suaugimo“ schemas ir visa politinė sistema, stipriai priklauso nuo vieno ūkio sektoriaus, kuriame tą šalį su ES sieja tarpusavio priklausomybė (akivaizdu, jog europines taisykles perkėlus į Rusijos energetikos

sistemą, „išsijudintų“ visos struktūrinės šios šalies ekonomikos ir politinės sistemos reformos).

ES santykių su Ukraina ir Rusija atveju, kaip skirtingų ES veikimo alternatyvų išoriniuose santykiuose, analizė rodo, jog Ukrainos atveju ES vidinė integracija, jeigu ji plėtojasi pagal pozityvios integracijos logiką, gali stabdyti europietišku taisyklių plėtrą ir integracijos be narystės modelių funkcionalumą, tačiau Rusijos atveju vidinė ES integracija tame sektoriuje, kuriame abi šalys susaistytos tarpusavio priklausomybės ryšiais yra būtina sąlyga priartinti valstybę, kurios atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo, prie europinių taisyklių.

Kintančio ES subjektiškumo santykiuose su Ukraina ir Rusija analizė ne tik padėjo nustatyti kriterijus, kada trečiosios šalies abipusė priklausomybė su ES gali virsti ir tos šalies priklausomybė nuo europinių taisyklių, bet ir leidžia teigti, jog akademinuose tyrimuose įprastas Ukrainos ir Rusijos priskyrimas tai pačiai ekonominės ir politinės („rusiškos“) struktūros erdvei gali būti kritikuotinas.

Nepaisant politinės sistemos ir ekonomikos „suaugimo“ tiek Ukrainoje, tiek ir Rusijoje, abi šias šalis reikėtų vertinti kaip dvi skirtingų modelių ekonomines ir politines struktūras. Rusijoje verslas yra uždaros politinės sistemos išvestinė, tuo tarpu Ukrainoje atvirkščiai – verslo grupės dominuoja politikos atžvilgiu. Būtent šie struktūriniai Ukrainos ir Rusijos skirtumai iš dalies lemia skirtingus šių valstybių sąveikos su ES modelius.

“Silovarchinis” politikos ir verslo santykių modelis Rusijoje lemia tai, jog šios šalies prisitaikymą prie europinių taisyklių (ES įtaką) stabdo monopolizuota, centralizuota ir nediversifikuota Rusijos ekonomika. Energetikos sektorius yra svarbiausia politikos ir verslo “suaugimo” Rusijoje platforma. Tai reiškia, jog be tokių gigantų kaip “Gazprom” reformos (liberalizavimo ir išskaidymo), negali būti ir Rusijos politinių reformų. ES galėtų įgyti daugiau įtakos svertų Rusijos atžvilgiu, jeigu Rusija nuspręstų diversifikuoti savo ekonomiką, tačiau vadinamasis verslo ir politikos “suaugimas” savotiškai užkonservuoja šalies ekonominę sanklodą, nes struktūrinės reformos strateginiuose ūkio sektoriuose (t.y.ėjimas diversifikavimo, liberalizavimo reformų keliu) reikštų ne tik fundamentalią šalies ekonomikos pertvarką, bet ir „žaidimo taisyklių“ Rusijos politinio elito viduje peržiūrą.

Tuo tarpu “oligarchinis” modelis Ukrainoje lemia tai, kad Ukrainos įsipareigojimai europinėms taisyklėms priklauso nuo oligarchiuotų verslo struktūrų kaštų ir naudos analizės. Kitaip tariant, Ukrainos prisitaikymo prie ES taisyklių “paketo” galimybės, viena vertus, priklauso nuo to, ar ES siūlomos paskatos (priėjimo prie ES vidaus rinkos gylis) viršys “oligarchinių” verslo struktūrų prisitaikymo prie europinių taisyklių kaštus, antra vertus, Ukrainos europeizacijos galimybės priklauso ir nuo į ES rinką orientuotų Ukrainos verslo struktūrų vaidmens/vietos šalies politinėje sistemoje, o tiksliau – nuo Ukrainos integraciją su ES remiančių verslo grupių (pirmiausia – “pramoninkų”) konkurencijos su verslo struktūromis, remiančiomis orientaciją į Rusiją (“dujininkų” grupės), rezultatų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Andaura, Sami, Leigh Hancher and Marc Van der Woude, „Towards a European Energy Community: A Policy Proposal by Jacques Delors”, Notre Europe Think tank, 2010 <http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Etud76-Energy-en.pdf>, p. XI
2. Boussena , Sadek, Catherine Locatelli, „Gas market developments and their effects on relations between Russia and the EU.” *OPEC Energy Review* vol. 35, no. 1
3. Buzek, Jerzy, Jaque Delors, „Declaration on the creation of a European Energy Community”, Briuselis, 2010 <http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/EN_Buzek-Delors_declaration.pdf>
4. C. North, Douglass "Institutions", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No. 1, 1991, 110
5. Casier, Tom, „The Clash of Integration Processes? Shadow Effect of the Enlarged EU on its Eastern Neighbours.” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
6. Commission of the European Communities, *Legislative package on the internal market for electricity and gas. Impact assesment* <http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/interpretative_notes/doc/2007_09_19_impact_assessment.pdf>
7. Copsey, Nathaniel, Alan Mayhew, “European Neighbourhood Policy: the Case of Ukraine.” Sussex European Institute, SEI Seminar Papers Series No 1, 2007, 80-81. <<http://www.wider-europe.org/publications/24/03/2011/european-neighbourhood-policy-case-ukraine>>
8. Dambrauskaitė, Živilė, „The New EU-Russia Strategic Agreement: An Instrument for Russian Europeanization?” *Lithuanian Political Science Yearbook*, 1, 2007.
9. Dambrauskaitė, Živilė, Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Sirijos Gira, „*Naujasis ES ir Rusijos strateginis susitarimas: žvilgsnis iš Lietuvos: analitinė studija*“, Vilnius, Rytų geopolitikos studijų centras, 2008.
10. Delcour, Laure „Does the European Neighbourhood Policy Make a Difference? Policy Patterns and Reception in Ukraine and Russia.” *European Political Economy Review*, 7, 2007.
11. Delegation of the European Union to the Ukraine, „EU-Ukraine Free Trade Area.” Kyiv: Delegation of the European Union to the Ukraine, 2011.

- <http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/trade_relation/free_trade_agreement/index_en.htm>
12. Delegation of the European Union to the Ukraine, „Ukraine-EU Summit Joint Statement.” (20/12/2011). Kyiv: Delegation of the European Union to the Ukraine, 2011.
<http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2011/2011_12_20_01_en.htm>
 13. Diathesopoulos, Michael, „From Sector Inquiry to Recent Antitrust Decisions in European Energy Markets: Competition Law as a Means to Implement Energy Sector Regulation in EU.” 2010
<http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=michael_diathesopoulos>
 14. Diez, Thomas, „Normative Power as Hegemony.” Pranešimas konferencijoje „2011 EUSA Biennial International Conference,” Boston, 2011 kovo 3-5 d.
<http://euce.org/eusa/2011/papers/71_thomas.pdf>
 15. Dimitrova, Antoaneta, Rilka Dragneva, „Constraining external governance: Interdependence with Russia and the CIS as limits to EU’s rule transfer in the Ukraine.” *Journal of European Public Policy*, 16(6), 2009.
 16. Dragneva, Rilka, Antoaneta Dimitrova, „Patterns of Integration and Regime Compatibility: Ukraine Between the CIS and the EU.” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
 17. Duchene, François, „The European Community and the Uncertainties of Interdependence.” Kn. M. Kohnstamm ir W. Hager (sud.), *A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems Before the European Community*. London: Macmillan, 1973.
 18. ECORYS ir CASE, „Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement”. (TRADE06/D01). Rotterdam: ECORYS, 2007.
<http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf >
 19. Ehrstedt, Stefan, Peeter Vahtra, „Russian energy investments in Europe“, Electronics Publications of Pan-European Institute 4/2008
<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Ehrstedt_Vahtra_42008.pdf> .
 20. Emerson, Michael et al., „Just what is „absorption capacity“ of the European Union.” *CEPS Policy Brief*, 113, 2006. <<http://www.ceps.be/ceps/download/1219>>

21. Emerson, Michael et al., „The Prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine.” Brussels: CEPS, 2006.
<<http://www.ceps.be/ceps/download/1164>>
22. Emerson, Michael, „Vade Mecum for the Next Enlargements of the European Union.” *CEPS Policy Brief*, 61, 2004 <http://aei.pitt.edu/6582/01/1185_61.pdf>
23. Emerson, Michael, Gergana Noutcheva ir Nicu Popescu, „European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an ‘ENP plus.’” *CEPS Policy Brief*, 2007.
<<http://www.ceps.eu/system/files/book/1479.pdf>>
24. *European Dialogue*, „EU-Russian Gas Relations in Perspective: Challenges and Opportunities.” *European Dialogue*, 2012 vasario 15 d. <
<http://eurodialogue.org/EU-Russian-Gas-Relations-in-Perspective-Challenges-and-Opportunities>>
25. European Parliament, „3rd Energy Package gets final approval from MEPs”, Press Service Report, 29 April 2009, <
http://www.europarl.europa.eu/news/public/focus_page/051-31738-168-06-25-909-20080616FCS31737-16-06-2008-2008/default_p001c001_en.htm>
26. European Neighbourhood Policy: Funding,
<http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm>
27. Europos parlamentas, „Nuosprendis J. Tymošenko nutolina Ukrainą nuo narystės ES.” Strasbūras: Europos Parlamentas, 2011.
<<http://www.europarl.europa.eu/lt/pressroom/content/20111027IPR30448/html/Nuosprendis-J.-Tymo%C5%A1enko-nutolina-Ukrain%C4%85-nuo-naryst%C4%97s-ES>>
28. Finnermore, Martha, Kathryn Sikkin, „International Norm Dynamics and Political Change.” *International Organization*, 52 (4), 1998, 887–917, cituota iš Dovilė Jakniūnaitė ir Evaldas Nekrašas, „Kaip tirti tarptautinius santykius konstruktyvistiškai: filosofinių prielaidų ir teorinių nuostatų analizė.” *Politologija*, 3(59), 2010.
29. Forsberg, Tuomas, Antti Seppo, „Power without Influence? The EU and Trade Disputes with Russia”, *Europe-Asia Studies*, Vol.61, No.10, December 2009, 1805-1823
30. *ForUm*, „The World Bank: Ukraine needs more efficient public sector.” *ForUm*, 2006 spalio 3 d. <<http://en.for-ua.com/news/2006/10/03/150224.html>>
31. Francois, Joseph, Miriam Manchin, „Economic Impact of a Potential FTA Between the EU and CIS.” *CASE Network Report*, 84, 2009.
<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1393697>

32. Fraser Cameron, Aaron Matta, „Prospects for EU-Russia relations“, Electronics Publications of Pan-European Institute, 6/2008, <http://www.balticseaweb.com/files/files/publications/pan/2008/Cameron%20and%20Matta%2006_08.pdf>
33. Friedrichs, Jörg, Jordan Mihov ir Maria Popova, „Synergies and Tradeoffs in International Cooperation: Broadening, Widening and Deepening.” *European Integration online Papers*, 9(13), 2005. <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2005-013a.htm>>
34. Ganzle, Stefan, „Externalizing EU Governance and the European Neighbourhood Policy: Towards a Framework for Analysis.” Pranešimas konferencijoje „The EU as a Global Actor“, Dalhousie University, EU Centre of Excellence, 2008 gegužės 5-6 d. <<http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/Gaenzle.pdf>>
35. Georg Sorensen, „The Case for Combining Material Forces and Ideas in the Study of International Relations“, *European Journal of International relations*, vol 14(1), 2008.
36. Gourlay, Catriona, „European Union Procedures and Resources for Crisis Management.” *International Peacekeeping*, 11(3), 2004.
37. Grabbe, Heather, „How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity.” *Journal of European Public Policy*, 8(6), 2001
38. Grajauskas, Rokas, „Gazprom and the „liberalized“ energy market of the EU“, CEGS Report 2009:2, <<http://www.rytugeopolitika.lt/multisites/rytugeopolitika/images/stories/gazprom%20and%20the%20liberalized%20energy%20market%20of%20the%20eu.pdf>> .
39. Gstohl, Sieglind, „Political Dimensions of an Externalization of the EU’s Internal Market.” *EU Diplomacy Papers*, 3, 2007. <www.coleurop.be/file/content/studyprogrammes/ird/research/pdf/EDP%203-2007%20Gstohl.pdf> [Žiūrėta 2008 01 08].
40. Hanson, Philip „Russia and Europe are doomed to cooperate”, *Russia in global affairs*, 1, March 2008
41. Hyde-Price, Adrian, „Normative” Power Europe: A Realist Critique.” *Journal of European Public Policy*, 13(2), 2006.
42. Jarabik, Balazs, „Donetsk Rules’ And The Looming Crisis With Ukraine .” *FRIDE Policy Brief*, 103, 2011. <http://www.fride.org/download/PB103_Ukraine.pdf> [Žiūrėta 2011 12 15].

43. Jonavičius, Laurynas „Struktūrų persidengimas posovietinėje erdvėje: teorinis ir praktinis aspektai.” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2009.
44. Jonavičius, Laurynas et al., „Kodėl Ukraina negali tapti ES nare?” Rytų Europos studijų centras/Rytų geopolitikos studijų centras, *Analitinė apžvalga*, 1(1), 2009.
45. Kasčiūnas, Laurynas et al., “ES ir Ukrainos derybos dėl laisvosios prekybos erdvės: ar pavyks Ukrainai peržengti adaptacinį barjerą?”, Vilnius: Rytų geopolitikos studijų centras, *Analitinė apžvalga*, 2009, 1-15.
46. Katarzyna Wolczuk, „Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy.” Kn. Sabine Fisher (sud.), *Ukraine: Quo Vadis?* Institute for Security Studies, *Chaillot Paper*, 108, 2008.
47. Kerebel, Cecile, „The Unnoticed Consolidation of EU Energy”. *IFRI Editio Energie*, 2009. <http://www.ifri.org/?page=detail-contribution&id=95&id_provenance=97>
48. Kochenov, Dimitry, „EU Enlargement Law: History and Recent Developments: Treaty – Custom Concubinage?” *European Integration online Papers*, 9(6), 2005. <<http://www.eiop.or.at/eiop/pdf/2005-006.pdf> >
49. Kolesnichenko Anna, „Institutional Harmonization and Its Costs and Benefits in the Context of the EU Cooperation with Its Neighbors.” *CASE Network Studies & Analyses*, 387, 2009. <http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/25197237_sa387.pdf>
50. Kolesnichenko, Anna, „Institutional Harmonization and Its Costs and Benefits in the Context of the EU Cooperation with Its Neighbors.” *CASE Network Studies & Analyses*, 387, 2009. <http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/25197237_sa387.pdf>
51. Landaburu, Eneko, „From Neighbourhood to Integration Policy Are there concrete alternatives to enlargement?” Pranešimas konferencijoje „CEPS Conference: Revitalising Europe“, Brussels, 2006 sausio 23 d. <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/060223_el_ceps_en.pdf>
52. Lavenex Sandra, „A governance perspective on the European neighbourhood policy: integration beyond conditionality?” *Journal of European Public Policy*, 15(6), 2008
53. Law on Foreign Investment Restrictions May Harm Russian IPOs, <<http://russian-law.livejournal.com/6383.html>>
54. Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Išorinių ekonominių santykių departamento pareigūnai, interviu su autoriumi, Vilnius.

55. Liuhto, Kari, Peeter Vahtra, „Who governs Russian economy? A cross-section of Russia’s largest corporations“, *Electronics Publications of Pan-European Institute* 12/2009,
<<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Liuhto%20%20Vahtra%201209.pdf>> ,
56. Lopata, Raimundas, „Kodėl Ukraina ne Rusija.” *Politologija*, 1(53), 2009.
< <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/53/87-92.pdf>>
57. Majone, Giandomenico, *Dilemmas of European integration. The ambiguities and pitfalls of integration by stealth*. New York: Oxford University Press Inc., 2005
58. Manhin, Miriam, , „The Economic Effects of a Russia-EU FTA“, *Tinbergen Institute Discussion Paper, 2004 – 131/2*,
<<http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/04131.pdf>>.
59. Maniokas, Klaudijus, „Methodology of the EU Enlargement: A critical appraisal.” Pranešimas konferencijoje „Changing Rules, changing institutions,” Bratislava, 2000 rugsėjo 29-spalio 2 d..
60. Maniokas, Klaudijus, *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija: Vidurio ir Rytų Europos valstybių įsijungimas į Europos Sąjungą*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
61. Manners, Ian „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?” *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002.
62. Maul, Hans W. „Europe and the new balance of global order.” *International Affairs*, 81(4), 2005
63. Mayhew, Alan, „The Economic and Financial Crisis: impacts on an emerging economy – Ukraine“; *Sussex European Institute working Paper 115*, June 2010
64. Mayhew, Alan, „Negotiations on an Association Agreement between the European Union and Ukraine“. Wider Europe Working Paper 8/2010, 12-13.
<<http://www.wider-europe.org/publications/23/03/2011/negotiations-association-agreement-between-european-union-and-ukraine>>
65. Melnykovska, Inna, Rainer Schweickert, „Who you gonna call? – Oligarchic Clans as a Bottom-up Force of Neighborhood.” Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin, 67, 2008. <http://www.oei.fu-berlin.de/politik/publikationen/AP_67.pdf>
66. Meloni, Gabriella, „Is the same toolkit used during enlargement still applicable to the Countries of the New Neighbourhood? A problem of mismatching between objectives and instruments.” Pranešimas seminare „The European Neighbourhood Policy: A Framework for Modernisation?,” Badia Fiesolana, 2006 gruodžio 1-2 d.

67. Milner, Francesco, Alkuin Kolliker, „How to Make Use of Closer Cooperation? The Amsterdam Clauses and the Dynamic of European Integration.” Brussels: European Commission, 2000. <www.europa.eu.int/comm/cdp/workingpaper/cooperation.pdf >
68. Moravcsik, Andrew, Milada Anna Vachudova, „National Interests, State Power and EU Enlargement.” *East European Politics and Societies*, 17(1), 2003.
<<http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/eeps.pdf>>
69. Moroff Holger, „Russia, the CIS and the EU: Secondary Integration by Association?” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
70. Motieka, Egidijus et al., *Nepriklausomų valstybių sandraugos raidos tendencijos: integraciją skatinantys ir ribojantys veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
71. Oleinik, Anton, "The More Things Change, the More They Stay the Same: Institutional Transfers Seen Through the Lens of Reforms in Russia," *Journal of Economic Issues*, vol. 40.
72. Onyshkiv, Yuriy „Akhmetov enthusiastic after European ministers visit Donetsk.” *Kyiv Post*, 2011 lapkričio 24 d.
<<http://www.kyivpost.com/news/politics/detail/117550/>>
73. Phinnemore, David, „The Changing Dynamics of EU Enlargement.” Pranešimas konferencijoje „South East Europe: The EU’s Next Enlargement,” St. Antony’s College, University of Oxford, 2005 balandžio 29 d.
<<http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/phinnemore.pdf>>
74. Puglisi, Rosaria, „A window to the world? Oligarchs and foreign policy in Ukraine.”, Kn. Sabine Fisher (sud.), *Ukraine: Quo Vadis?* Institute for Security Studies, *Chaillot Paper*, 2008.
75. Radaelli, Claudio, „Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change.” *European Integration online Papers* (EIoP), 4(8), 2000.
<<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>>
76. *RIA Novosti*, „CIS leaders sign free trade deal.” *RIA Novosti*, 2011 spalio 18 d.
<<http://en.rian.ru/russia/20111018/167833875.html>>
77. Rodriguez, Enrique Valerdi, „The European Union Free Trade Agreements: Implications for Developing Countries.” *RIE Working Paper*, 8, 2009.
<<http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/a85925004f018b93b9dafd3170baead1/WP8->

[2009_Valerdi_EUFTA_Developing_Countires.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=a85925004f018b93b9dafd3170baead1](http://www.europecouncil.europa.eu/media/30004/f018b93b9dafd3170baead1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=a85925004f018b93b9dafd3170baead1)>

78. Rytų geopolitikos studijų centras, „Rusija po prezidento rinkimų: ar įmanomi pokyčiai?“ *Rytų pulsas nr.1(1)*, 2008.
79. Schily, Otto, „If the EU reneges on Balkan it’s at its own peril.” *Europe’s World*, Autumn 2009.
<http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home_old/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21490/IftheEUrenegesonBalkanenlargementitsatitsownperil.aspx>
80. Schimmelfennig, Frank, „Europeanization beyond Europe.” *Living Reviews in European Governance*, 4(3), 2009.
81. Schimmelfennig, Frank, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe.” *Journal of European Public Policy*, 11 (4), 2004
82. Shumylo, Olga *Free Trade between Ukraine and the EU: An impact assessment*. Kyiv: International Center for Policy Studies, 52-56. <http://pasos.org/wp-content/archive/FTA_Impact_E.pdf>
83. Shumylo, Olga, „Ukraine and the European Neighbourhood Policy: Ensuring the Free Movement of Goods and Services.” *CEPS Working Document*, 240, 2006.
<<http://www.ceps.eu/ceps/download/1159>>
84. Silitski, Vitali, „The 2010 Russia-Belarus-Kazakhstan Customs Union: A Classic Case Of Prinuzhdenie k Druzhbe (Friendship Enforcement).” *PONARS Eurasia Policy Memo*, 110, 2010.
<http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_110.pdf>
85. Sirijos Gira, Vytautas, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „*Naujasis ES ir Rusijos strateginis susitarimas: žvilgsnis iš Lietuvos: analitinė studija*“, Rytų geopolitikos studijų centras, Analitinė studija, 2008.
86. Sirijos Gira, Vytautas, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „Ar tarptautinė finansų ir ekonominė krizė gali paskatinti struktūrinius pokyčius Rusijoje?“ Vilnius: Rytų geopolitikos studijų centras, 2009.
87. Šmitaitė, Asta, „Rusijos valdžios ir verslo suaugimo poveikis santykiams su Europos Sąjunga“, Bakalauro darbas, VU TSPMI, 2009.
88. Solonenko, Iryna, „The EU’s ‘transformative power’ towards the Eastern neighbourhood: the case of Ukraine.” *SPES Policy Papers*, August, 2010.

- <http://www.iep-berlin.de/fileadmin/website/09_Publikationen/SPES_Policy_Papers/The_EU_s_transformative_power_towards_the_Eastern_neighbourhood-the_case_of_Ukraine_Iryna_Solonenko.pdf>
89. Strateginių Studijų Centras, „Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės.“ Vilnius: SSC, 2006.
 90. Taehwan Kim, „Bringin The State Back in? Rise of State Capitalism in Russia“, Paper prepared for presentation at the 2009 PSA Annual Conference, April 7-9, 2009, Manchester University.
 91. Tassinari, Fabrizio, „Variable Geometries: Mapping Ideas, Institutions and Power in the Wider Europe.“ CEPS, *Working Document*, 254, 2006.
<<http://www.ceps.eu/ceps/download/1244>>
 92. The World Bank, „World Development Indicators 2006“. Washington: The World Bank, 2006. <<http://www.scribd.com/WorldBankPublications/d/16059959-World-Development-Indicators-2006->>
 93. Thomas, Steve, „Corporate policies in the EU energy sector: report“ Greenwich, 2009 <<http://www.psir.org/sites/default/files/2009-08-E-corporppolicies.doc>>
 94. Treisman, Daniel, „Putin Silovarchs“, *Orbis*, vol. 51, no. 1, Winter 2007, 2.
 95. Tulmets Elsa, „Adapting the Experience of Enlargement to the Neighbourhood Policy: The ENP as a Substitute to Enlargement?“ Kn. Petr Kratochvíl (sud.), *The European Union and its Neighbourhood: Policies, Problems and Priorities*. Prague: Institute of International Relations, 2006.
 96. Vahl, Marius, „A privileged partnership: EU-Russian relations in a comparative perspective.“ *DIIS Working Paper*, 3, 2006.
<http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/3_m_vahl_privileged_partnership.pdf>
 97. Vahl, Marius, „EU - Russia relations in EU Neighbourhood Policies.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
 98. Vaičiūnas, Žygmantas, „Europos Sąjungos energetikos politika: genezė, raida ir Lietuvos vaidmuo“, *Lietuva Europos Sąjungoje 2004-2008. Metraštis*, Vilnius: Eugrimas, 2009.
 99. Veebel, Viljar, „European Union positive conditionality model in pre-accession process.“ *TRAMES*, 13(3), 2009.
 100. Vinokurov, Evgeny, „The EU-Russian Common Economic Space and the Policy-

- taker problem.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
101. Warleigh, Alex, *Flexible integration. Which model for the European Union*. London: Sheffield Academic Press, 2002.
102. Wolczuk Katarina, „Adjectival Europeanisation? The Impact of the European Neighbourhood Policy on Ukraine“. *ERI European Research Working Paper Series*, 18, 2007. <<http://www.download.bham.ac.uk/govsoc/eri/working-papers/wp18-wolczuk.pdf>>
103. Woolcock, Stephen, „Trade Policy.“ Kn. Helen Wallace, William Wallace, Mark A. Pollack (sud.), *Policy Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
104. Yurevich, Andrei Vladislavovich, Irina Pavlovna Tsapenko, „The sociopsychological state of modern Russian sodiety“, Herald of the Russian Academy of Sciences, 2007, Vol.77, No.9, 10 cituota iš Asta Šmitaitė, „*Rusijos valdžios ir verslo suaugimo poveikis santykiams su Europos Sąjunga*“, Bakalauro darbas, VU TSPMI, 2009.